

П. Д. БІЛЕНЧУК, Т. В. ОБІХОД

Петро Дмитрович Біленчук, професор Київського університету права НАН України

Тетяна Вікторівна Обіход, старший науковий співробітник Інституту ядерних досліджень НАН України

ПРАВОВЕ І КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЯДЕРНОМУ ТЕРОРИЗМУ

Потенційна загроза ядерного тероризму багато десятиліть є предметом спеціального системного наукового аналізу. Під ядерним тероризмом слід розуміти розкрадання або придбання радіоактивного матеріалу, напад або диверсію на ядерних енергетичних установках. Всі ці види ядерної загрози реальні, заслуговують уваги і вимагають залучення значних ресурсів для зменшення їх наслідків.

Мета статті полягає не тільки в аналізі проблем ядерної безпеки в сучасному світі, а й у аналізі стратегії забезпечення ядерної безпеки в міжнародному та національному правових просторах.

Сучасний переділ світу, коли сили міжнародного терору використовуються як таран для руйнування існуючих структур, підвищує роль міжнародного тероризму як інструменту міжнародної політики. Але треба усвідомлювати той факт, що подальше широкомасштабне використання зброї, тим більше застосування ядерної зброї в сучасних війнах, веде до глобальної катастрофи, загибелі цивілізації і навколишнього середовища. Ці застереження є особливо актуальними для країн колишнього Радянського Союзу, де за свідченнями Кеннета Фейрфакса (книга «Мертва рука»¹), який відповідав за сектор навколишнього середовища, науки і технологій в американському посольстві в Москві, російські ядерні матеріали розкидані по всій країні і погано охороняються.

Основними чинниками, які пов'язані з незаконним обігом і поширенням ЯР-матеріалів і ядерних технологій, є соціально-політичні, економічні і організаційні:

– закінчення періоду «холодної війни», розпад СРСР і Варшавського Договору призвели до руйнування стабільних глобальних і регіональних структур міжнародної безпеки;

– підвищення ролі ядерної зброї як головного елемента національних стратегій безпеки ядерних держав;

– зміни геополітичної ситуації у світі призвели до значного зростання амбіцій радикального крила ісламських фундаменталістських угруповань;

– світовий ринок ядерних матеріалів і технологій, який обіцяє мільярдні прибутки, став ареною жорстокої конкуренції експортерів;

– поява великої кількості ядерного матеріалу в результаті скорочення ядерних озброєнь і велика кількість неконтрольованих джерел іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ), які утворились після розпаду СРСР і використовувались у народному господарстві, медицині, військовій галузі та ін.;

– розпад і занепад державної системи контролю за ДІВ;

– утворення й структурування міжнародної інтернаціональної «ядерної мафії» з розвиненим «чорним ринком» ядерних, радіаційних матеріалів і технологій, добре організованою структурною організацією з надвисокими прибутками;

– відкритість значної частини державного кордону з країнами колишнього СРСР, що сприяє залученню України як транспортного коридору у сферу інтересів міжнародної ядерної мафії.

Існуюча сьогодні тенденція свідчить про неухильне зростання інцидентів з неправомірними діями з ЯР-матеріалами та ДІВ. Станом на 31 грудня 2005 р. було відомо 827 підтверджених інцидентів, з яких 224 – інциденти з ядерними матеріалами (уран U, високозбагачений уран ВЗУ, низькозбагачений уран НЗУ, плутоній Pu), 516 – інциденти з радіоактивними матеріалами (226Ra, 192Ir, 60Co, 90Sr, 241Am, 137Cs), 26 – інциденти з ядерними та іншими радіоактивними матеріалами (індустріальні та медичні ДІВ), 50 – інциденти з радіоактивно забрудненим матеріалом, 11 – інциденти з іншими радіоактивними джерелами.

Оскільки Україна є транзитною державою, вона знаходиться у сфері інтересів контрабандистських груп із незаконного обігу ЯР-матеріалів. Із травня 2002 р. по січень 2005 р. було зафіксовано дев'ять інцидентів з ЯР-матеріалами (табл. 1).

Згідно з даними МАГАТЕ^{2,3} у 1993–2012 рр. відбулося 419 інцидентів, пов'язаних з незаконним володінням, переміщенням або спробою продажу ядерних та інших радіоактивних матеріалів, 16 з яких були пов'язані з ураном високого збагачення і плутонієм.

Таблиця 1. Інциденти з ЯР-матеріалами в 2002–2005 рр.

Країна	Число інцидентів	Число радіаційних об'єктів	Країна	Число інцидентів	Число радіаційних об'єктів
Україна	9	33	Франція	1	1
Росія	7	38	Кенія	1	3
Грузія	5	15	Намібія	1	3
Білорусь	3	30	Португалія	1	4
Казахстан	2	лиш	Південна Африка	1	5
Індія	2	4	Танзанія	1	4
Таджикистан	2	6	Таїланд	1	7
Болгарія	1	3	Туреччина	1	2ш
Конго	1	1			

Розподіл інцидентів, пов'язаних зі спробами застосування ядерних та радіоактивних матеріалів у кримінальних та терористичних цілях представлено діаграмою (рис. 1), наведеною нижче.

Кількість випадків

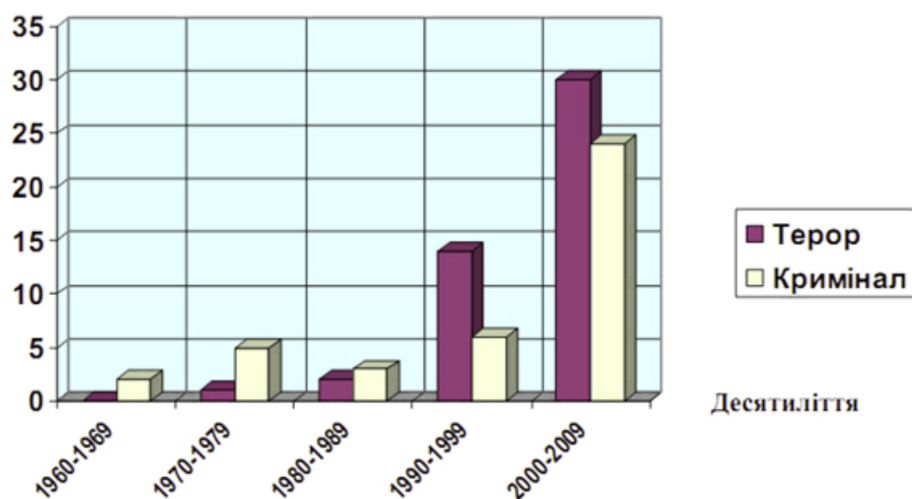

Рис. 1. Кількість інцидентів, пов'язаних зі спробами застосування ядерних та радіоактивних матеріалів у кримінальних та терористичних цілях у 1960–2009 рр.⁴

Надійним джерелом інформації, аналізу випадків незаконного обігу та інших несанкціонованих дій з незаконним обігом ЯР-матеріалів є база даних МАГАТЕ (ITDB—Illicit Trafficking Database), що ведеться за Програмою підвищення ядерної безпеки з 1995 року. У базі ITDB є дані про інциденти з незаконного придбання, володіння, використання, переміщення ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також про навмисне або ненавмисне транспортування їх через міжнародні кордони. З точки зору гармонізації підходу України з підходами ЄС у сфері протидії ядерному тероризму заслуговує на увагу доповідь представника Директорату внутрішніх справ Європейської Комісії Аве Пума (Ave Room), присвячена напрямку протидії ядерному та радіаційному тероризму в Плані дій ЄС на період з 2010 р. по 2015 р. щодо загроз тероризму з використанням хімічних, біологічних, ядерних та радіоактивних матеріалів, період виконання якого визначено. Планом передбачено виконання 124 заходів за основними напрямками діяльності у цій сфері: запобігання інцидентам; виявлення відповідних матеріалів у незаконному обігу; підготовка та тренування до реагування; реагування на інциденти зі згаданими матеріалами. В Указі Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2016 рік» вказано, що пріоритетами забезпечення енергетичної безпеки України є диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання, подолання залежності від Російської Федерації у постачанні енергетичних ресурсів і технологій, розвиток відновлюваної та ядерної енергетики з урахуванням пріоритетності завдань екологічної, ядерної та радіаційної безпеки.

Пошуки нових інструментів співробітництва задля підвищення рівня міжнародної безпеки привели до створення глобальних самітів з фізичної ядерної безпеки, проведення яких розпочалося у 2010 р. за ініціативи США. Саміти – у Вашингтоні (2010 р.), Сеулі (2012 р.), Гаазі (2014 р.)⁵ вже відійшли в історію. В 2016 р. відбувся саміт у Вашингтоні, під час якого зазначалося, що кількість країн із високозбагаченим ураном і плутонієм зменшилася з 35 до 24. Уявлення про масштаби проблеми дає «індекс безпеки ядерних матеріалів», складений неурядовою організацією «Ініціатива щодо запобігання ядерної загрози» (Nuclear-

ThreatInitiative, NTI). Україна у міжнародному рейтингу – NTI індексі фізичної безпеки ядерних матеріалів⁶ – перейшла до більш «безпечної» частини списку, посівши там 23 сходинку (разом з ОАЕ) із 151 країн, в яких було проведено оцінку стану фізичної ядерної безпеки.

За допомогою Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) та Організації Об'єднаних Націй, Ради Безпеки ООН, ЄС було запропоновано заходи щодо безпеки ядерного матеріалу, запобігання використанню високоактивних радіоактивних джерел у злочинних цілях. Констатуючи достатність конструкції міжнародного та національного ядерного права, що регламентує діяльність з радіоактивними матеріалами, необхідно підкреслити запізнилу реакцію національних та міжнародних правових інститутів з питань процесуального і криміналістичного забезпечення протидії законам, пов'язаним із незаконною діяльністю з радіоактивними матеріалами.

Останнім часом порушується питання про застосування при судових дослідженнях у справах з ядерної злочинності нових ядерно-фізичних методик в окремих ядерних судових лабораторіях. Введення їх у практику криміналістичних досліджень є актуальним завданням для судової експертизи і подальшого розвитку національного процесуального законодавства та криміналістики.

Проблеми забезпечення ядерної безпеки в міжнародному та національному правових просторах були об'єктами уваги низки наукових досліджень. Серед них відомі вітчизняні вчені радянських часів Ю. М. Бурмистенко, М. А. Ваганів, О. О. Ейсман, А. Г. Зеленков, Б. Р. Киричинський, В. Ф. Козлов, М. М. Комочков, В. А. Лукницький, У. Я. Маргуліс, В. М. Мішарі, Р. Ю. Парик, М. А. Селіванов, О. А. Супатаєва, М. В. Терзієв, В. В. Циркаль, О. Б. Чопорняк та інші, наукові розробки яких залишаються актуальними й дотепер.

Суттєвий внесок у визначення різноманітних форм ядерної злочинності та розроблення проблем і методик їх протидії внесли надбання західних дослідників L. Zaitseva, K. Hand, D. Kaplan, C. Ferguson, R. Baker, J. Medalia, M. Willirch, T. Taylor, M. Bunn, M. Maerli, M. Bremer, L. Koh, M. Kristo, D. Smith, S. Niemeyer, G. Dudder, G. Allison, M. Baradei.

За часів незалежної України вагомі розробки нових методів криміналістичних досліджень, в тому числі в сфері забезпечення радіаційної безпеки та протидії ядерній злочинності, здійснили: Г. І. Балюк, П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, М. В. Перебитюк, К. В. Плева, Є. В. Шашевський, Ю. С. Шемшученко та ін.

Не зважаючи на наявність розробок у сфері радіаційної безпеки, усі вони не торкалися комплексного криміналістичного дослідження ядерної злочинності. Їм не притаманна єдина систематизація на основі криміналістичних критеріїв. Саме тому здійснення криміналістичного аналізу ядерної злочинності, ядерного тероризму та основних сучасних методик протидії видається нам актуальним і перспективним і потребує детального з'ясування у науково-практичному аспекті.

Результативність виконання науково-дослідної роботи характеризується такими показниками:

1. Ядерне законодавство: Збірник нормативно-правових актів / За ред. Ю. С. Шемшученка. – У 2-х томах: Том 1. – вид. 2-ге, перероб. та допов. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 648 с.

2. Ядерне законодавство: Збірник нормативно-правових актів / За ред. Ю. С. Шемшученка. – У 2-х томах: Том 2. – вид. 2-ге, перероб. та допов. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1999. – 440 с.

3. Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування : монографія / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. В. Маслюк; Київ. нац. ун-т внутр. справ, Міжнар. ун-т криміналістики. – К., 2009. – 88 с.

4. Особливості розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів : монографія / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. В. Маслюк; Київ. нац. ун-т внутр. справ, Міжнар. ун-т криміналістики. – К., 2009. – 88 с.

5. Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Правове регулювання та національна програма України в галузі ядерної криміналістики // Часопис Київського університету права. – 2016. – № 1. – С. 260–264.

6. Балюк Г. І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології) / Г. І. Балюк. – К.: Юрінком, 1996. – 140 с.

7. Балюк Г. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні: [монографія] / Г. І. Балюк. – К.: Юрінком, 1997. – 196 с.

Особливе місце серед дієвих заходів ядерної безпеки відводиться ядерній криміналістиці.

Ядерна криміналістика – це системний аналіз ізотопних сигнатур, хімічних властивостей і фізичних характеристик ядерного або іншого радіоактивного матеріалу, який проводиться з метою встановлення його походження та історії. Суть цієї науки добре викладено в підручнику К. Н. Мухіна «Занимательная ядерная физика»⁷. Наукові розробки даної науки надають можливість встановити, звідки надійшов ядерний або радіаційно небезпечний матеріал і де він встиг побувати. Ці рекомендації допомагають країнам визначити можливі прогалини в їх ядерній регулюючій інфраструктурі. Для реалізації цієї мети в рамках МАГАТЕ необхідно розширювати подальше міжнародне співробітництво, спрямоване на розширення використання потенціалу традиційної та новітньої ядерної криміналістики, а також розширення використання інноваційних криміналістичних методів, засобів і грид-технологій^{8,9}. Ядерна криміналістика дає змогу обійтися без масштабних нових капіталовкладень, оскільки спирається на використання існуючих науково-технічних можливостей відповідної держави, включаючи аналітичні інструментальні засоби, наукові знання та радіологічні установки, які є в операторів ядерних об'єктів, регулюючих органів, відомств, що займаються моніторингом навколишнього середовища, і наукових установ. У даний час МАГАТЕ і його міжнародні партнери розробили міжнародні керівні матеріали щодо проведення ядерної криміналістичної експертизи.

В Україні в галузі ядерної криміналістики працюють Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України спільно з Інститутом ядерних досліджень НАН України та Ліверморською національною лабораторією імені Е. Лоуренса (США). Суть їх методу з ядерної криміналістики полягає у встановленні джерел походження ядерних та радіоактивних матеріалів, які незаконно потрапили в обіг внаслідок випадання із заводського циклу та спланованого витоку. Для цілей ядерної криміналістики можуть застосовуватися засоби контролю на основі магнітооптичного методу візуалізації (МОВ)¹⁰, які розроблені Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України.

Відомо, що правовий статус забезпечення функціонування державної безпекової системи фізичного захисту визначається Законом України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» (далі – ЗУ «Про фізичний захист») та здійснюється згідно з постановою КМУ від 21 грудня 2011 р. № 1337 «Про затвердження Порядку функціонування державної системи фізичного захисту» (Порядок), та іншими нормативно-правовими актами. Слід зазначити, що важливість розвитку ядерної криміналістики в Україні знайшла своє відображення в Указі Президента України № 73/2013 «Про затвердження Національного плану з реалізації положень Комюніке Сеульського саміту з ядерної безпеки на 2013–2014 роки». Зокрема, постановою КМУ України № 813 від 2 червня 2003 р. на Інститут ядерних досліджень (далі – ІЯД) НАН України покладено виконання функцій головної експертної організації з питань дослідження та визначення характеристик радіоактивних матеріалів, які вилучено із незаконного обігу. В рамках програм ТАСІС і Інструмент для стабільності (ІФС) ІЯД отримав мобільну лабораторію для проведення спеціальних досліджень на місці інциденту та сучасний прецизійний мас-спектрометр з індуктивно-зв'язаною плазмою (ICP-MS) Елемент-2. Водночас, вважаємо, що ряд недоліків щодо реального функціонування державної системи фізичного захисту приводить до необхідності більш детально займатися цим питанням, тобто:

1. Необхідно вводити спеціальні курси «Ядерна безпека», «Засоби і технології запобігання ядерному тероризму», «Розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів», «Ядерна криміналістика».
2. Співпрацювати з МАГАТЕ як на науково-технічному рівні (із питань застосування гарантій, рекомендацій щодо технічної підтримки ядерної безпеки на кордоні), так і в правовому полі.
3. Продовжувати реалізацію заходів, визначених оновленою Енергетичною стратегією України на період до 2030 року¹¹.
4. Здійснювати забезпечення високого рівня ядерної безпеки на основі прийнятої Комплексної програми підвищеної безпеки енергоблоків АЕС¹².

¹ Хоффман Девід. Мёртвая рука. Неизвестная история холодной войны и её опасное наследие / Дэвид Хоффман ; пер. с англ. А. Шириков. – М.: Астрель, 2011. – 736 с.

² Долматов Д. О. Методы определения элементарного состава в ядерной криминалистике / Д. О. Долматов // Современные техника и технологии : сб. трудов XX Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых : в 3 т. (г. Томск, 14–18 апреля 2014 г.). – Томск : ТПУ, 2014. – Т. 3. – С. 9–10.

³ Kenton J. Moody, Ian D. Hutcheon, Patrick M. Grant. Nuclear Forensics Analysis. Taylor & Francis group, 2005.

⁴ Тенденції та актуальні проблеми у сфері протидії незаконному обігу ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також ядерному та радіаційному тероризму. – К.: НІСД, 2012. – 27 с.

⁵ Офіційний сайт Гаазького саміту : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nss2014.com/en>

⁶ NTI Nuclear Materials Security Index : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ntiindex.org/wp-content/uploads/2014/01/2014-NTI-Index-Report1.pdf>

⁷ Мухин К. Н. Занимательная ядерная физика / К. Н. Мухин. – М.: Атомиздат, 1969. – 272 с.

⁸ Джонсон Д. Договоры о борьбе с ядерным терроризмом / Д. Джонсон // Бюллетень МАГАТЭ т. 44/1/2002. – С. 4–6.

⁹ Энрикес С. ПЕРВЫЙ ВЗНОС НЕ ТРЕБУЕТСЯ! Укрепление потенциала государств в области ядерной криминалистики при меньших затратах / С. Энрикес // Бюллетень МАГАТЭ т. 54/2/2013. – С. 23–24.

¹⁰ Патон Б. Е. Основные направления работ ИС им. Е. О. Патона НАН Украины по совершенствованию неразрушающего контроля сварных соединений / Б. Е. Патон, В. А. Троицкий // Техническая диагностика и неразрушающий контроль. – 2013. – № 4. – С. 13–29.

¹¹ Недашковський Ю. Стратегія розвитку і реагування на текущі виводи: наші технології не могли передбачити навіть Станіслав Лем / Ю. Недашковський // Енергоатом України. – 2015. – № 1 (41). – С. 3–6.

¹² Шумков Е. Безопасность на высшем уровне / Е. Шумков // Энергоатом Украины. – 2015. – № 1 (41). – С. 10–14.

Резюме

Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Правове і криміналістичне забезпечення протидії ядерному тероризму.

Розглянуто сучасні проблеми міжнародного тероризму як інструменту міжнародної політики. Виокремлено основні чинники незаконного обігу та поширення ядерних радіоактивних матеріалів і ядерних технологій. Підкреслено, що надійним джерелом інформації, аналізу випадків незаконного обігу та інших несанкціонованих дій з незаконним обігом ядерних радіоактивних матеріалів є база даних МАГАТЕ. Розглянуто методи і засоби забезпечення ядерної безпеки, які розроблено Інститутом геохімії навколишнього середовища НАН України, Інститутом ядерних досліджень НАН України та Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України, а також завдання для подальшого зміцнення ядерної безпеки як в Україні, так і на міжнародному рівні.

Ключові слова: ядерний тероризм, ядерна криміналістика, міжнародний тероризм, ядерні та радіоактивні матеріали.

Резюме

Биленчук Д., Обиход Т. В. Правовое и криминалистическое обеспечение противодействия ядерному терроризму.

Рассмотрены современные проблемы международного терроризма как инструмента международной политики. Выделены основные факторы незаконного оборота и распространения ядерных радиоактивных материалов и ядерных технологий. Подчеркнуто, что надежным источником информации, анализа случаев незаконного оборота и других несанкционированных действий с незаконным оборотом ядерных радиоактивных материалов является база данных МАГАТЭ. Рассмотрены методы и средства обеспечения ядерной безопасности, разработанные Институтом геохимии окружающей среды НАН Украины, Институтом ядерных исследований НАН Украины и Институтом электросварки им. Е. О. Патона НАН Украины, а также задачи для дальнейшего укрепления ядерной безопасности как в Украине, так и на международном уровне.

Ключевые слова: ядерный терроризм, ядерная криминалистика, международный терроризм, ядерные и радиоактивные материалы.

Summary

Bilenchuk P., Obikhod T. Legal and criminalistic support for fighting with nuclear terrorism.

Definition of nuclear terrorism and the current problems of international terrorism as an instrument of international policy. There are highlighted the basic factors of illicit trafficking and proliferation of nuclear radioactive materials and nuclear technology. It was emphasized that a reliable source of information, analysis of cases of illicit trafficking and other unauthorized activities with nuclear trafficking of radioactive materials is the basis of the IAEA data. The methods and means of ensuring nuclear safety developed by the Institute of Environmental Geochemistry NAS of Ukraine, Institute for Nuclear Research NAS of Ukraine, Paton Institute of Electric Welding NAS of Ukraine and tasks to the further strengthening of nuclear safety in Ukraine and on the international level.

Key words: nuclear terrorism, nuclear criminalistic, international terrorism, nuclear and radioactive materials.

УДК 343:14

К. Ю. БОБРИК

Костянтин Юрійович Бобрик, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

Впровадження сучасних науково-технічних знань і новітніх наукових розробок у правозастосовну діяльність часто не узгоджується з потенційними можливостями розв'язання завдань кримінального судочинства та існуючою системою правового, організаційного й науково-технічного рівня їх застосування при розслідуванні злочинів. У зв'язку з цим використання спеціальних науково-технічних знань в конкретних кримінальних провадженнях має низьку ефективність, що викликає необхідність удосконалення чинних процесуально-правових, а також організаційних і криміналістичних засад їх застосування.

Злочинні організації створюються з метою вчинення злочинів, які становлять потенційну загрозу для різних охоронюваних правом інтересів.

Фактично злочинна організація є внутрішньо і зовнішньо стійким ієрархічним об'єднанням п'яти і більше осіб або двох і більше організованих груп (структурних частин), метою діяльності якого є вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень чи лише одного, що вимагає ретельної довготривалої підготовки, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп¹.

Важливою формою використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених злочинною організацією, є проведення судових експертиз.

Одними із основних видів експертиз при розслідуванні злочинів, вчинених злочинною організацією, є почеркознавча експертиза і техніко-криміналістична експертиза документів.

Виявлення в ході розслідування рукописних документів, справжність яких викликає сумніви, є підставою для призначення почеркознавчої експертизи.

У вітчизняній юридичній літературі міститься недостатньо інформації, в якій висвітлюється стан дослідження використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених злочинною організацією. Враховуючи це, в статті поставлено за мету розглянути окремі положення, що стосуються ролі спеціальних знань у розслідуванні такого кримінального правопорушення, як створення злочинної організації.

Перед експертом, як правило, ставляться наступні питання: чи не виконано текст документа або його фрагмент (резольюція, підпис), зразки якого надаються, певною особою; якою з осіб, що перевіряються та